

Verdediging van de zuidgrens 1914-1918

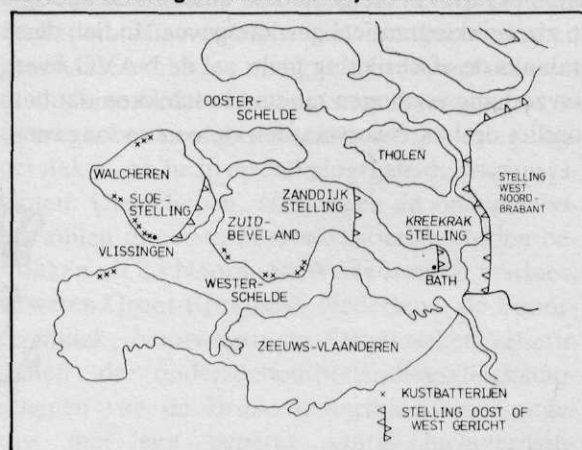
Een aanval op Walcheren was niet het enige waarop men zich voorbereidde. Een andere mogelijkheid was een Duitse aanval op Zuid-Beveland uit Antwerpen, waarna het Duitse leger via dat eiland en Walcheren naar Vlissingen zou doorstoten. De Duitsers zouden op hun weg te maken krijgen met een aantal stellingen „front oost”: achtereenvolgens de Kreekrakstelling bij Bath, de stelling langs het kanaal door Zuid-Beveland (Zanddijkstelling) en de Sloestelling. De stelling langs het kanaal bevatte de strategisch belangrijke spoorbrug bij Vlakte; die zou bij een vijandelijke aanval worden vernietigd. De Sloestelling beschermde het eiland Walcheren en liep van fort Rammekens via Arneuiden naar de noordkust. De militaire kracht van die stellingen moet niet worden overschat. De nadruk lag op de verdediging van Walcheren tegen een aanval uit het westen en het geschut in de oostwaarts gerichte stellingen kon in geval van nood worden overgebracht naar westwaarts gerichte batterijen om Walcheren te beschermen. Een versterking van de oostwaarts gerichte stellingen door het overbrengen van geschut was niet voorzien (zie afb. 4 en 5).

Een aantal delen van Zeeland werd onverdedigbaar geacht. Zeeuws-Vlaanderen zou niet worden verdedigd bij een Duitse aanval uit België. In dat geval beperkte men zich tot het vernielen van tramlijnen en kunstwerken, en zou de Nederlandse troepenmacht via Breskens en Terneuzen, plaatsen met wel enige verdediging, het gebied verlaten. West-Zeeuws-Vlaanderen bevatte de belangrijke kustbatterijen. Die werden van de landzijde wel beschermd, maar konden niet worden omgedraaid om een Duitse aanval over land te bestoken.

Tholen werd evenmin verdedigd. Over de kans dat Tholen, en via dat eiland de provincie Noord-Brabant, gevaar liepen, verschilden Snijders en Van Terwisga van mening. Van Terwisga meen-

de, dat de Entente zich de moeite kon besparen Walcheren en Zuid-Beveland te veroveren als zij snel naar de Duitse aanvoerlijnen wilde doorstoten. De opmars zou dan door de Oosterschelde gaan en de Brabantse wal lag dan dus in de eerste linie, „welke (. . .) gewoonlijk (echter niet door mij) wordt geacht te liggen in de tweede linie” ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 4 feb. 1918). Van Terwisga achtte om deze reden een versterking van de „stelling West Noord-Brabant” noodzakelijk, omdat anders de Duitsers wel eens ongevraagd die verdedigingspositie voor ons zouden kunnen gaan verdedigen. Groot-Brittannië zou de Nederlandse mijnen kunnen opruimen, had superieure schepen en vliegtuigen, kon altijd aan gegevens over de vaarwateren komen en kon via de Oosterschelde het Duitse artillerievuur, dat uit België de Westerschelde kon bestrijken, ontlopen. Met deze argumenten poogde Van Terwisga Snijders op andere gedachten te brengen. Snijders meende echter, dat het voordeel van een aanval over de Oosterschelde o.a. teniet zou worden gedaan door een Duitse inval, die zonder twijfel zou volgen op een aanval van de Entente op Zeeland. Snijders bleef bij de opvatting dat voor elke inval

Afb. 4 De stellingen en kustbatterijen in Zeeland

Afb. 5 Een 24 cm ijzer kanon, gebruikt voor de verdediging van de kust en de zeearmen. Dit was het grootste type dat het Nederlandse leger voor de kustverdediging toepaste. Op deze foto, genomen op 6 juli 1917, wordt een 24 cm kanon in het fort De Ruyter van zijn affuit genomen

in Zeeland het bezit van Walcheren essentieel was.

Op de Oosterschelde zorgde een kleine scheepsmacht van de marine voor de verdediging: een pantserdekschip, een pantserboot en enkele lichte vaartuigen. Die scheepsmacht moest door beschietingen de weerstand tegen een aanval uit het oosten op Zuid-Beveland ondersteunen en de wateren tussen Schouwen-Duiveland, Tholen en Sint-Philipsland bewaken. Bij een aanval uit het westen moest men meehelpen een landing op Noord-Walcheren te voorkomen. Als de telegrammen werden verzonden, dat een aanval spoedig mogelijk was, kon de scheepsmacht worden versterkt. Een onderzeeboot zou in geval van een conflict met Duitsland de Zanddijkstelling versterken bij Wemeldinge en drie torpedoboten zouden dat doen bij Hansweert. De scheepsmacht bij Bath bestond uit een pantserboot, een kanonneerboot en een mijnenlegger. In Vlissingen lagen een pantserschip, een pantserdekschip, een kanonneerboot, een mijnenlegger, torpedoboten en onderzeeboten. Op de Westerschelde zouden in dit geval grote schepen de troepenterugtocht uit Zeeuws-Vlaanderen naar Zuid-Beveland moeten beschermen. Als de waarschuwing duidde op gevaar uit het westen moest de commandant in Zeeland de Oosterschelde-scheepsmacht versterken met de „Triton”, een mijnenlegger, en de „Gelderland”, een pantserdekschip, en moesten een pantser- en een kanonneerboot naar de mond van de Westerschelde. Deze acties gingen alle gepaard met het leggen van versperringen, oorlogsbeton-

ning en -verlichting. Om de vloot in Zeeland te kunnen versterken werd in eerste instantie een beroep gedaan op het in de stelling Hellevoetsluis aanwezige varende materieel.

De vraag hoe te reageren bij een vijandelijke aanval werd nog gecompliceerd door een al aangestipte factor: wat doet de tegenstander van de aanval? Als de Entente Zeeland zou binnenvallen, zou Duitsland, dat met zijn kanonnen de Westerschelde kon bestrijken, zeker niet werkeloos blijven toekijken. Ludendorff zelf had op de onvermijdelijkheid hiervan gewezen ([2] dl 145). Ook andersom zou dat niet het geval zijn. Dat Nederland steun van de tegenstander van de aanval nodig had om succesvol te kunnen zijn stond voor Snijders vast. Al in februari 1915 had hij zich tegenover het kabinet in die zin uitgelaten:

Onze macht is zoo beperkt, dat bondgenootschappelijke ondersteuning niet alleen in de hoogste mate welkom zal zijn, maar zelfs onmisbaar moet worden geacht om aan het optreden onzerzijds gegrond vooruitzicht op eene beslissende uitkomst te mogen voorspellen. Meer in 't bijzonder ingeval van een oorlog met Duitschland zal het voor ons van overwegend belang zijn de operatiën zooveel mogelijk buiten onze grenzen te leiden, waaraan echter zonder steun van onze bondgenoten niet zou zijn te denken!

Snijders realiseerde zich echter goed dat die hulp wel eens (te) laat zou kunnen komen: „Denk aan België” ([5] 1/325). De Britse gezant in Den Haag, Townley, rapporteerde dat — hoewel het Nederlandse ministerie van buitenlandse zaken naar buiten toe optimistisch was — de regering wist dat men een invasie nooit zou kunnen weerstaan. Minister Loudon had, in de woorden van Townley, gezegd, dat de Nederlandse soldaat „would render a good account of himself and would hold up a German army longer than is generally supposed”. Een optimistisch geluid, doch geen geluid waaruit een geloof in een Nederlandse militaire zege spreekt ([2] dl 145). Zou Duitsland Nederland ongevraagd te hulp komen, dan moest daartegen geen verzet worden geboden vond Snijders, zelfs niet als Duitse troepen hierbij Nederlands grondgebied zouden betreden. Werd de hulp aangeboden, dan kon die alleen worden aanvaard onder het strikte voorbehoud dat daaraan niet de consequentie van een bondgenootschap werd verbonden. Alleen na toestemming van de opperbevelhebber konden in dit geval Duitse troepen de grens overtrekken. Nederland zou alleen Duits-

land steunen als een Engelse aanval op de Belgische kust zich zou gaan uitstrekken op Nederlands grondgebied. En omgekeerd gold hetzelfde als Groot-Brittannië ter assistentie zou komen bij een Duitse aanval.

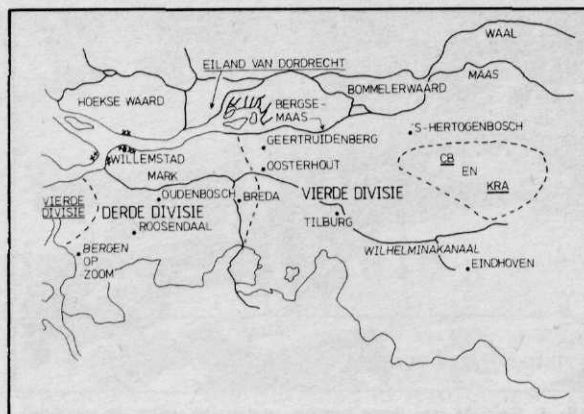
Stelling West Noord-Brabant

In het vorige hoofdstuk is deze stelling al aan de orde gekomen, een verdedigingslinie vanaf de Belgische grens bij Ossendrecht tot aan de mond van de Dintel. Het is vooral Van Terwisga geweest, die bij Snijders op een sterke verdedigingswal „front west” heeft aangedrongen, omdat hij meende, dat eerder hier dan in Zeeland de grote klap zou moeten worden opgevangen bij een aanval uit het westen. Gedurende de gehele mobilisatieperiode heeft Van Terwisga gepleit voor meer financiële middelen om zijn plannen te kunnen realiseren.

In december 1914 maakte de commandant veldleger, Buhlman, al plannen voor een eventuele „concentratie West Noord-Brabant”, een samen-trekken van de divisiegroep Brabant langs de Westbrabantse kust, eventueel nog versterkt met de tweede divisie. Van Terwisga was toen commandant van de derde divisie, de divisie die in West-Brabant de frontpositie innam.

In 1915 begon men serieus, op voorstel van Van Terwisga, de stelling, ook „stelling Woensdrecht-Steenbergse Vliet” genoemd, voor te bereiden. Snijders achtte het in eerste instantie voldoende als de verdediging in handen werd gesteld van de door detacheringen verzwakte derde en vierde divisies, de houwitserafdeling en de cavaleriebrigade. De stelling vormde in zijn ogen toch de tweede linie. Tussen de aanval op Zeeland en die op de stelling zouden enkele dagen verlopen, tijd die kon worden besteed om de verdediging van de stelling te versterken, eventueel met de tweede divisie. Het hoofdkwartier van het veldleger zou in geval van een oorlog met Engeland naar Roosendaal worden verplaatst.

Het volgend jaar kwam de stelling uit het papieren stadium. Ten zuiden van Bergen op Zoom werden loopgraven en ondergrondse onderkomens aangelegd en er werd geschut geplaatst; aan de noordpunt van de stelling werden verkenningen uitgevoerd. Van Terwisga wilde veel verder gaan met

Afb. 6 Globale weergave van de ligging van het veldleger in Brabant in november 1917. Een deel van de vierde divisie ligt in West-Brabant ter versterking van de stelling West Noord-Brabant. De cavaleriebrigade en het Korps Rijdende Artillerie zijn verplaatst van het gebied Breda-Geertruidenberg naar Oost-Brabant. De 10e gemengde brigade is naar Limburg afgemarcheerd. Bij Willemstad zijn de kustbatterijen van de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak aangegeven

de inrichting van de stelling dan Snijders, die wel veel wilde voorbereiden, maar meende dat met de uitvoering kon worden gewacht totdat een aanval werkelijk dreigde. Van Terwisga kreeg zijn geld maar mondjesmaat.

In juni 1916 vond een wijziging van de opstelling in Brabant plaats. Het KRA en de cavaleriebrigade werden oostwaarts verplaatst naar de driehoek 's-Hertogenbosch-Helmond-Eindhoven. Het gat in West-Brabant werd gevuld door de terugkeer van de in Zeeland gedetacheerde derde infanteriebrigade in het verband van de derde divisie. Tevens werd een deel van de vierde divisie direct achter de noordelijke sector van de Westbrabantse stelling geplaatst, daar waar aanvankelijk de cavaleriebrigade de stelling verdedigde (zie afb. 6).

In augustus 1917 drong Van Terwisga weer sterk bij Snijders aan op meer geld „omdat in de verhouding tot de Entente een zekere spanning is ontstaan”. Ook de kans op preventieve Duitse acties achtte hij verhoogd. Aandringen bleef ook hierna echter nog nodig; steeds opnieuw moest Van Terwisga wijzen op het gevaar van een zwakke stelling.

Mocht ik mij in de waardering van den toestand vergissen, dan moge ik mij aanbevelen houden te vernemen hoe de toestand dan door de Regeering wél wordt ingezien . . .

schreef hij enigszins vertwijfeld. In de marge van die brief tekende Snijders aan: „Hieromtrent kan

ik den cv niet inlichten. De Regeering zwijgt!" ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 1 nov. 1917).

Intussen werd wel aan de stelling gewerkt, al bereikte men niet de sterkte die Van Terwisga nodig achtte. Met name het zuidelijke deel werd ingericht. Over het verloop van het noordelijk deel bestond lang verschil van opvatting; in ieder geval moest worden aangesloten op de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak. Tevens werd, echter pas in 1918, gedetailleerder dan voorheen besloten welke troepen welke sectoren zouden verdedigen. In het geval „K.O.", dus een aanval door de Entente, verdedigde de vierde divisie het noordelijke en de derde divisie het zuidelijke stellingvak. Als reserve lagen delen van die divisies en de cavaleriebrigade hierachter. Eventueel zou de tweede divisie weer dáárachter kunnen worden gelegerd, ten westen van Breda. De verplaatsing van het hoofdkwartier naar Roosendaal achtte men minder waarschijnlijk, maar niet uitgesloten. Zou de Entente door de stelling breken, dan zou nog slechts passieve weerstand worden geboden via de „stelling Oost Noord-Brabant", ten oosten van Eindhoven. Verkenningen voor het inrichten van een weerstandslinje in dat gebied begonnen pas in de zomer van 1917. Van een Peelstelling kan men in de Eerste Wereldoorlog dus nog niet spreken, hoewel verkenningen in de Peel al in 1907 waren gedaan, om te bekijken hoe een Duitse doortocht door Limburg en Oost-Brabant zou moeten worden opgevangen.

Het geval O.P.O. (oostelijke provincies ontruimen) en de bruggen

Gedurende de gehele oorlog moest ook rekening worden gehouden met een Duitse aanval op Nederland via de oostgrens, of zelfs via zuid- en oostgrens tegelijkertijd. Om binnen het bestek van het artikel te blijven, zal hier alleen worden ingegaan op de verdediging van Limburg.

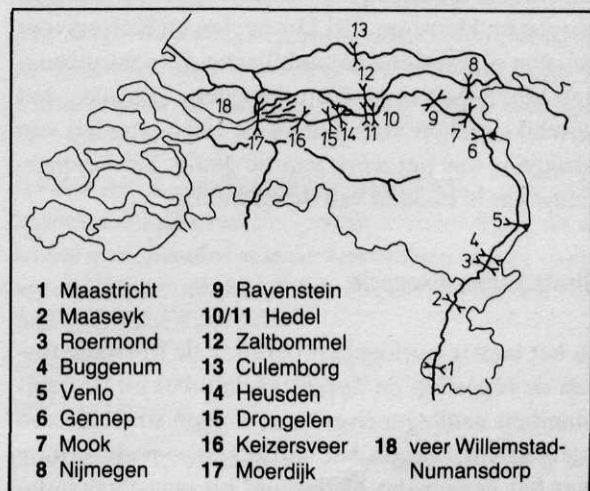
Angst aan Nederlandse zijde voor een Duitse neutraliteitsschending in Limburg bestond al lang. Het strategische belang van Limburg bij een Duitse opmars door België naar Frankrijk was evident. Men denke hierbij bv. alleen maar aan het von Schlieffenplan, waarover al veel is gepubliceerd [8] [9]. De Duitse legerleiding koos echter in 1914 voor een opmars ten zuiden van Limburg. De Ne-

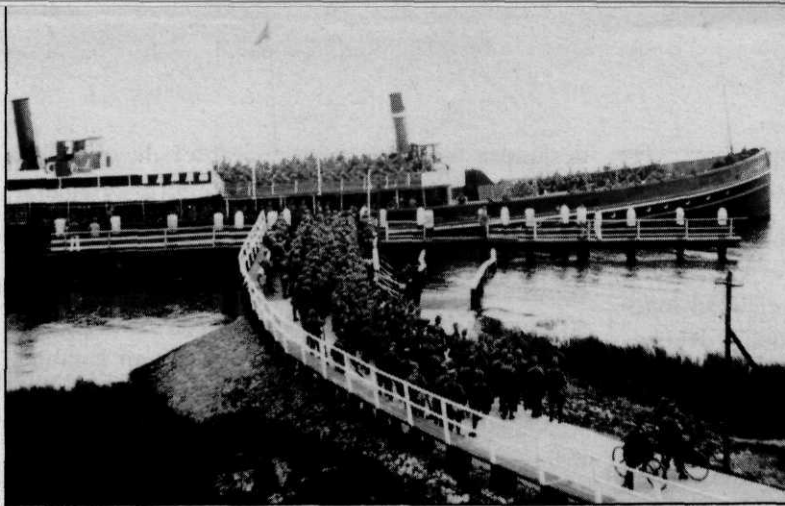
derlandse planners moesten echter de mogelijkheid van een Duits leger door Limburg, hetzij aanvallend richting België, hetzij terugtrekkend richting Duitsland, onder ogen blijven zien. Men concentreerde zich hierbij op de Maasovergangen, de strategisch belangrijkste en waardevolste punten van de provincie. Het grondgebied van Limburg achtte men onverdedigbaar; voorkomen moest worden dat de vijand verder het land kon binnendringen dan Oost-Brabant en Zuidoost-Gelderland.

Voor de opstelling in Brabant betekende concentratie in het geval „O.P.O." een samentrekken van de vierde divisie in de Langstraat en van de tiende gemengde brigade in 's-Hertogenbosch. De laatste zou hierna terugtrekken op Laren, Soest en Amersfoort. Het hoofdkwartier van het veldleger zou in dat geval naar Geertruidenberg gaan. De derde divisie zou ook noordwaarts trekken, waarbij het negende regiment infanterie van de vierde divisie, dat achter het noordelijke deel van de „stelling West Noord-Brabant" lag, in het verband van de derde divisie kon worden opgenomen. Via Willemstad kon worden overgestoken naar de Hoekse Waard (afb. 7).

Bij de bruggen van Venlo, Roermond en Maastricht kwamen bewakingsdetachementen, die zowel een oostwaartse als een westwaartse verdediging moesten opbouwen. Dekkingsdetachementen op de bruggen waren belast met de bescherming van de voorbereiding en uitvoering van het werk van de vernielingsdetachementen van de ge-

Afb. 7 De rivierovergangen, die moesten worden verdedigd en waarover het veldleger eventueel zou kunnen terugtrekken

Afb. 8 Koningin Wilhelmina, altijd zeer geïnteresseerd in legeraangelegenheden, bezocht op 25 mei 1916 de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak. Voor deze gelegenheid werd het overzetten van troepen via het veer Willemstad-Numansdorp geoefend. Bij een vijandelijke inval zou o.a. op deze wijze een deel van het veldleger en van de bezetting van de stelling posities moeten inrichten aan de zuidkant van de Hoekse Waard om de „vesting Holland” te verdedigen

nie. Behalve die troepen hadden de steden bij de bruggen garnizoenen, maar die stonden geheel los van de detachementen, die volgens eigen instructies werkten. Voor vernieling waren ingericht de bruggen te Maastricht, Roosteren, Roermond, Buggenum, Venlo, Gennep en Mook. De grensbewaking was in handen van de landweer.

Het grootste deel van het veldleger lag in Brabant. Bij een aanval, zo besepte men, was de kans dat er moest worden teruggetrokken op de vesting Holland, zeer groot (afb. 8). Dat maakte het belang van de bruggen, die Brabant met de rest van Nederland verbinden, duidelijk. Twee gehele divisies konden zich alleen maar in veiligheid brengen, als er voldoende overgangen over de Maas waren, de vijand kon alleen maar worden tegengehouden als die overgangen werden vernietigd. De eerste maatregel om dit probleem op te lossen, was het geschikt maken voor vervoer van troepen en voertuigen van de spoorbruggen bij Culemborg, Zaltbommel, Hedel en Moerdijk. Tevens werden pontonbruggen neergelegd bij Keizersveer, Drongelen en Zaltbommel, en een schipbrug bij Hedel. De andere overgangen waren bij Ravestein, Nijmegen en Heusden. Bij Drongelen en Keizersveer werden nog tijdens de mobilisatie de pontonbruggen vervangen door vaste bruggen. Dit alles, het geschikt maken voor auto's en het vernielen van bruggen, was het werk van de genie. De bescherming was in handen van de infanterie.

Strategische discussie

In het laatste oorlogsjaar bereikte de discussie tussen de regering, de opperbevelhebber en de commandant veldleger over de te volgen strategie een hoogtepunt.³ Sinds het uitbreken van de oorlog was het gevaar dat Nederland bij gevechtshand-

lingen betrokken zou raken, nimmer groter dan in 1918, het jaar van de zand- en grindkwestie⁴, het jaar waarin het westelijke front langzamerhand naar het noorden schoof en het jaar waarin zowel bij de Entente als bij de Centralen de opvatting heerste, dat het „nu of nooit” was. De kans dat, bij de afweging hoe de oorlog door een beslissend offensief te beëindigen, de eerbiediging van de Nederlandse neutraliteit nog een factor van doorslaggevend belang zou zijn werd kleiner.

Nederland zou tegen iedere schending van de neutraliteit gewapenderhand weerstand bieden, aldus al jarenlang de gevolgde politiek. Aan het eind van de oorlog werd de vraag van belang of Nederland een kans had een invasie te weerstaan. Al in 1915 had Snijders gezegd:

Tegenover honderdduizenden boezemt ons veldleger te weinig gezag in . . .

en in 1917 stelde hij dat als de neutraliteit zou worden geschonden, Nederland niet zou kunnen overleven tenzij meteen een bondgenootschap aangaan zou worden met de tegenstander van de schender, anders „is het (. . .) met ons volksbestaan gedaan” ([5] 2/2807; [1] brief Snijders aan BZ, 7 april 1915). Wat Snijders van het kabinet wilde was een duidelijke richtlijn: zou de andere staat, die niet schendt, automatisch onze bondgenoot worden? Snijders vond dat zonder meer

³ Over de crises tussen Nederland en de strijdende mogendheden, en over de verschillen van opvatting tussen Snijders en het kabinet, alsmede Snijders' vermeende pro-Duitse gezindheid uitgebreider: C. T. de Jong — De Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog. *Tijdschr. v. Geschiedenis* (1925)257.

⁴ De zand- en grindkwestie speelde van september 1917 tot mei 1918 en ging over Britse bezwaren tegen doorvoer van Duits zand en grind door Limburg, dat voor militaire doeleinden in België zou worden gebruikt (zie uitgebreider o.m.: C. Smit — *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* (1899-1919) dl 3. Groningen (1972):

noodzakelijk, het alternatief was in zijn ogen strijden tegen twee partijen, omdat de andere partij zeker het Nederlandse grondgebied niet zal *blijven* respecteren, en het zal gebruiken om de aanval af te slaan. Wat was méér tegenstrijdig met het eigenbelang van Nederland dan de kans te lopen op twee fronten te moeten vechten?!

Het kabinet bleef echter bij zijn standpunt dat iedere schending van het grondgebied militair zou worden beantwoord. Op geen enkele wijze wilde men het strikte neutraliteitsstandpunt verlaten. Snijders zou tijdig worden geïnformeerd over zijn taak bij schendingen van die neutraliteit. De beslissing over het al of niet aangaan van een bondgenootschap achtte men van politieke aard, die pas kon worden genomen, als een invasie (bijna) zeker was. Slechts over één eventualiteit sprak het kabinet zich duidelijk uit. Als vreemde troepen zich weigerden te laten internen:

... kan de hulp der tegenpartij worden aanvaard. De aanvaarding van die hulp zou voor de Regeering echter op zich zelf niet de betekenis hebben van het aangaan van een bondgenootschap.

Snijders' reactie op het regeringsstandpunt was enigszins bitter maar ook duidelijk:

Maar wat moet ik dan doen? De Regeering weet nu, dat ik niet vecht tegen beide partijen. ([5] 2/4194; 2/2851)

De standpunten waren ingenomen toen het laatste oorlogsjaar begon. In april 1918 barstte het Duitse offensief in Noord-Frankrijk los, dat Van Terwisga drie jaar eerder al had voorzien (Snijders' reactie: „Hindenburg heeft blijkbaar den cv stiekem in de kaart gekeken”) en Van Terwisga voorzag nu de mogelijkheid dat de Entente, thans inclusief de Verenigde Staten, op dit offensief zou reageren met een krachtige tegenaanval over Nederlands grondgebied ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 26 april 1918). Voor een Duitse inval was hij minder bang, ondanks de zand- en grindkwestie en „gerammel met wapenen aan onze Oostgrens”. Het enige wat Duitsland in zijn ogen wilde, was een sterk maar neutraal Nederland, dat de Entente geen toegang verleende. De commandant achtte het Nederlandse leger sterker dan in 1914, misschien onvoldoende rekening ermee houdend dat de eventuele tegenstander één voordeel had: krijgservaring. Van Terwisga kwam ook met de mogelijkheid van verdediging buiten de landsgrenzen. Delen van het veldleger zouden in België

(spoorweg)verbindingen kunnen vernielen, zo de kans op een Duitse grensoverschrijding uit het zuiden verkleinend. Tevens zou dit de Entente de mogelijkheid bieden Nederland rechtstreeks te hulp te komen. Snijders had echter zijn twijfels over de kracht van Groot-Brittannië; de Entente zette immers alles op alles in Frankrijk. Snijders had daarin gelijk. Engeland bezat in april 1918 de middelen niet meer om Nederland massaal te hulp te komen, hoewel „plan S”, een „expeditionary force” van de Entente naar Walcheren, wel klaar lag ([2] dl 145). Van Terwisga meende, dat de strategie van terugkeer achter de grote rivieren hulp door de Entente veel minder waarschijnlijk maakte,

... want dan zouden de Duitsers gereed vinden de stellingen waarin zij de Entente kunnen beletten in Noord-Brabant door te dringen.

Een aanval uit het oosten zou, volgens Van Terwisga, door het vernielen van verbindingen en het inzetten van een grote troepenmacht in ieder geval sterk kunnen worden vertraagd.

Van Terwisga zag het Nederlandse leger tot meer in staat dan Snijders, maar Van Terwisga hield veel minder rekening met wat de politieke leiding zou toestaan. Snijders' pessimisme was voor een deel gebaseerd op de beperkingen, die hem van regeringswege werden opgelegd in het uitwerken van zijn strategie. Snijders zag dat Van Terwisga's idee van offensieve verdediging in België, die daar zou moeten leiden tot een opstand, niet meer was dan een „krasse utopie”. Van Terwisga bepleitte een actieve verdediging, waarbij de Entente, via Zeeland of Zuid-Holland, Nederland zou steunen.

Maar hij zag ook wel dat de grote aantallen verlopen de gevechtskracht aantastten, evenals de grote materiële tekorten dat deden. Een regelmatig terugkerende opmerking aan het einde van zijn brieven was:

*Ten slotte moge ik aanteekenen dat geen enkele operatie — noch in de-
fensieven noch in offensieven zin — mogelijk is wanneer de troep niet in
het bezit is van gasmaskers en verdere benodigdheden voor den moder-
nen strijd (Snijders: Juist maar die hebben wij niet).* ([1] brief Van Ter-
wisga aan Snijders, 29 april 1918)

Wapenleveranties van buitenaf zouden dat moeten goedmaken. Toch . . .

*... bij eene energieke bevelvoering en een opgewekten geest in den
troep, beide gerugsteund door de geestkracht, den moed en het zelfver-*

trouwen des volks, acht ik (Van Terwisga) eene hardnekkige verdediging van het hart des lands, niet alleen mogelijk, doch zelfs zeer waarschijnlijk.

Een Duitse invasie bleef Van Terwisga onwaarschijnlijker achten dan een noodstoot van de Entente via Nederland naar Duitsland, om Duitsland de genadeslag te geven. Zo'n aanval beletten was volgens Van Terwisga noodzaak, aangezien anders Duitsland die taak in zijn eigen belang van ons zou overnemen ([1] brief Van Terwisga aan De Jonge, 15 mei 1918).

Intussen was het verschil van opvatting tussen Snijders en de regering, en dan vooral de nieuwe minister van oorlog, De Jonge, geëscaleerd. De mogelijkheid in april 1918, dat een gewapend conflict met Duitsland zou uitbreken, had Snijders ertoe bewogen de minister nogmaals mededeling te doen van zijn reeds vele malen geuite opvatting, dat in de huidige omstandigheden een Duitse aanval niet succesvol zou kunnen worden weerstaan. Hulp van de Entente zou waarschijnlijk te laat en te gering zijn. De overmacht aan mensen en materieel van Duitsland was te groot. Daarbij kwam, dat de Nederlandse verdedigingskracht pas op maximale sterkte kon komen als alle verlofgangers weer in de legerverbanden zouden zijn opgenomen — een tweede mobilisatie die 5 à 6 dagen zou duren — en de inundaties gereed zouden zijn.

Voor dit laatste waren ten minste twee weken nodig. De minister vatte die mening op als zou de opperbevelhebber alle geloof in de zaak hebben verloren en verloor meteen alle vertrouwen in hem. De crisis die hierdoor in mei ontstond werd bezworen door krachtig optreden van Koningin Wilhelmina, die Snijders niet wilde zien vertrekken, en de overweging bij De Jonge dat, als hij zou opstappen, zeven ministers met hem mee zouden gaan, aldus een kabinetscrisis veroorzakend vlak voor de voor juli geplande verkiezingen.

Vanaf de zomer van 1918 werd door het Nederlandse kabinet en legerleiding alleen nog serieus rekening gehouden met een plotselinge Duitse aanval, waartegen Nederland zich uitsluitend met steun van de Entente zou kunnen weren. Daarom waren toen contacten, zij het zeer voorzichtige, over militaire steun met Engeland mogelijk, nog voordat een Duitse inval metterdaad dreigde ([5]

3/5084). In zijn laatste strategische beschouwingen kon Snijders dus volstaan met alleen op deze eventualiteit te anticiperen. Hij verwachtte dat, als Duitsland zou binnenvallen, zulks massaal zou gebeuren met als voornaamste doel de kust in handen te krijgen. De Nederlandse verdediging moest dus erop zijn gericht de vestiging Holland, en vooral de kust en Amsterdam, zo lang mogelijk in handen te houden. Uit België zou het Duitse leger via Brabant en Zuid-Beveland op Vlissingen kunnen aansturen, gecombineerd met een aanval over de Schelde vanuit Antwerpen. Deze opmars moest door de stellingen in Zeeland en door mijnen in de Westerschelde worden gestuit. Een andere mogelijkheid zou een Duitse opmars via Brabant en Tholen—Schouwen-Duiveland zijn, waarop Nederland de verdediging op de Oosterschelde moest concentreren. Tegelijkertijd hoopte Snijders dat de Entente de verdediging van Zeeland zou ondersteunen, o.a. door de havens aan de Belgische kust te blokkeren. Het veldleger zou moeten concentreren in noordelijk Noord-Brabant, zodat snel, indien noodzakelijk, achter de grote rivieren verdedigingslinies konden worden opgebouwd. Hoewel in eerste instantie achter de Mark en het Wilhelminakanaal de vijandelijke opmars kon worden tegengehouden, moest vernietiging van het veldleger worden voorkomen, en dat kon slechts door terug te trekken. Het veldleger moest rekenen op Duitse aanvallen zowel uit het zuiden, als uit het oosten, via Limburg of via Nijmegen en de Betuwe ([5] 3/5162). De verdediging tegen een Duitse opmars door Gelderland valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Slobeschouwing

De internationaal-politieke en strategische situatie in Europa legde Nederland een neutraliteitspolitiek op. De oorsprong van die situatie lag reeds in de 18e eeuw. Aansluiting bij één van de machtsblokken zou het einde van de Nederlandse onafhankelijkheid of van het koloniale rijk betekenen.

De bestudering van de vraagstukken die betrekking hebben op de verdediging van de drie zuidelijke provincies biedt zicht op belangrijke aspecten van de Nederlandse gewapende neutraliteit, zoals die onaantastbaar leidraad was van de Nederlandse buitenlandse politiek tot 1940.

Als eerste blijkt hoe politieke verlangens en militaire vereisten botsten. De politiek meende dat men alleen met handhaving van een front naar drie zijden en een volstrekt stilzwijgen, ook binnenskamers, over een eventueel bondgenootschap op het wankel koord van de neutraliteit kon blijven balanceren. Snijders' taak werd daarvoor zeer moeilijk. Wat in zijn ogen militair noodzakelijk was, kon hij niet uitvoeren. Het ontbrak aan duidelijke richtlijnen over de positie van Nederland bij een schending van de neutraliteit en Snijders' middelen werden verzwakt door het in zijn ogen overmatig veel verlenen van verloven. Dat hierdoor een gespannen relatie met zijn politieke superieuren ontstond, kan niet verbazen. Ten tweede de factor van de geloofwaardigheid. Een gewapende neutraliteit is alleen te handhaven met een geloofwaardige verdedigingsmacht. Snijders heeft zich ingespannen die in Zuid-Nederland te creëren, omdat dat gebied ongetwijfeld bij een aanval door Duitsland of Groot-Brittannië slagveld zou worden, vanwege het strategische belang van Zeeland en de Limburgse Maasovergangen, en omdat het toegangsweg was tot zowel het Duitse achterland als de Vesting Holland. Het was vooral belangrijk een preventieve aanval te voor-

komen, met als argument dat de Nederlandse verdediging ongeloofwaardig was.

Ten derde de rol van het veldleger. Met deze, in 1907 opgerichte mobiele verdedigingsmacht, die ook tot het offensief in staat was, moest buiten de vesting Holland de vijand worden weerstaan. Dat in militaire kringen algemeen werd gedacht — tot 1940 toe — dat dit zonder bondgenoot een onmogelijke opdracht was, wordt in de jaren 1914-18 duidelijk bevestigd; evenals de discrepantie tussen de middelen en de opdracht die het leger had, en de mogelijkheden die het leger van de politiek kreeg om de taak uit te voeren.

In de Eerste Wereldoorlog is de Nederlandse verdediging niet op de proef gesteld. Een neutraal Nederland leverde de strijdende mogendheden economische voordelen en de opening van een nieuw front was een te zware prijs en kostte te veel middelen ten opzichte van de militaire voordelen. De grote mogendheden, pro's en contra's afwegende, besloten de Nederlandse neutraliteit te sparen, maar dat het evengoed anders had kunnen gaan lijkt een niet zo gewaagde veronderstelling. Het gebeurde echter niet, met als gevolg de continuïteit van de Nederlandse gewapende neutraliteit tot 10 mei 1940.

Literatuur

1. *Archief Generale Staf Koninklijke Land- en Zee-macht*. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.15).
2. C. Smit — Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919. *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Den Haag (1961-1974)(106, 109, 128, 137, 145, 146).
3. W. E. van Dam van Isselt — De wijziging van de landweerwet. *Onze Eeuw* (1912)201-231.
4. J. M. J. H. Lambooy — Beschouwingen over mobilisatie en mobilisatiedekking. *Org. Ver. Beoefening Krijgswetenschap* (1909/10)441-508.
5. *Archief Algemeen Hoofdkwartier*. Centraal Archief Depot Ministerie van Defensie, Den Haag.
6. *Archief Commandant 1, 2, 3 en 4 Legerkorps*. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.19).
7. *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal* (1914-1915)1652-53.
8. J. A. Fortuin — Nederland en het Schlieffenplan. Een onderzoek naar de positie van Nederland in het Duitse aanvalsplan voor de Eerste Wereldoorlog. *Mil. Spect.* 149(1980)(1)21.
9. *Mil. Spect.* 94(1925)35, 48, 220, 281, 319, 337.

VOORTS:

Archief Hoofdkwartier Veldleger. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.16).

Archief Stellingen forten en vestingen 1812-1941. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.20).

D. van den Berg — *Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939)*. Den Haag (1949).

N. Bosboom — *In moeilijke omstandigheden, augustus 1914 - mei 1917*. Gorinchem (1933).

Honderdvijftig jaar Generale Staf 1814-1964. Den Haag (1964).

W. Klinkert — Internering van vreemde militairen in Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog. *Mars in Cathedra* (1987)(71)2447.

J. Kooimans (ed) — *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie in 1914*. Purmerend (1915).

J. W. M. Schulten — Nederland neutraal? *Mil. Spect.* 149(1980)(5)195.

C. J. Snijders — Nederland's militaire positie gedurende den wereldoorlog. *Mil. Spect.* 92(1923)(9)536.